

IZET SARAJLIĆ I ERI DE LUKA
BRATSKA PISMA

NASLOV ORIGINALA

Erri De Luca & Izet Sarajlić

Lettere fraterne

© 2007 Edizioni Dante & Descartes di Raimondo di Maio

via Mezzocannone, 75 – 80134 Napoli – tel. 0039 081 551 53 68

© za prijevod Tvrтко Klarić

Izdavači:

Imprimatur d.o.o.

Miše Stupara 4

Banja Luka

info@imprimatur.ba

Antikvarijat Ramajana

Gundulićeva 78

Banja Luka

info@antikvarijatramajana.com

Za izdavače: Boris Maksimović

Miroslav Gojković

Lektura: Sonja Lero Maksimović

Dizajn korica: Dragana Vasić

Fotografija na koricama: Danilo de Marko

Grafička priprema: Sonja Lero Maksimović

Štampa: Grafid d.o.o.

Za štampariju: Branislav Ivanković

Tiraž: 200

Godina: 2022.

ISBN: 978-99976-53-28-4

Distributer za Srbiju:

BIBLIONER d.o.o.

Dunavski kej 12, 11000 Beograd

office@biblioner.rs

011/3284-094, 066/802-13-32

Izet Sarajlić
i
Eri de Luka

BRATSKA
PISMA

Preveo:
Tvrtko Klarić

NA OKRETIŠTU UNIŠTENIH ŽIVOTA

DVAPUT SAM SE prignuo da sa tla podignem komad istorije XX vijeka.

Prvi put na ruševinama sarajevske Biblioteke, koju su razorile granate.

Sa hrpe okrnjaka uzeo sam kameni friz pročelja, kojeg više nije bilo.

Od stoljeća koje je strijeljalo pjesnike, spaljivalo knjige po trgovima, razaralo knjižnice i molitvena mjesta, uzeo sam jedan ostatak. Nedovoljno da ga uskrisi cijela.

Drugom zgodom u logoru za uništenje Birkenau/Brzezinska, sa sloja tucanika unutrašnjih kolosijeka, prignuo sam se da bih podigao zardali vijak, jedan od onih koji su služili za učvršćivanje željezničkih pragova.

Na tom okretištu neprebrojnih uništenih života uzeo sam taj drugi fragment, koji je sada dio mog majušnog muzeja XX vijeka.

Željezni vijak, pa ni ovaj, nije dostatan da ga uskrisi cijela.

Izet je napisao pjesmu o paru dječijih sandala izloženih u Muzeju u Auschwitzu.*

Ti stihovi su mi dostatni da uskriše cijeli taj pomor.

Izet je ovako pozdravljao moj dolazak u Sarajevo, izmiljevši iz tunela prokopana ispod planine Igman: „Dobro došao u najveću evropsku tamnicu”.

Taj njegov pozdrav bio je dostatan da prizove sve ono vrijeme opsade.

Izetu nije bilo potrebno skupljati fragmen-
te sa tla. Istorija XX vijeka bacala mu ih je pred
njega, diktirala mu ih naglas kao učiteljica đaku.

Njegova je poezija vremeplov stoljeća Gutača
vatre, tog gospodara cirkusa u kojem se pojavlju-
je Pinokio.

Stoga je Izet bio precizan kad bi o nama dvo-
jici govorio da smo Braća Grimm. Jer je naš XX
vijek bio tako golem da smo nas dvojica, bačeni u
njegovu zbilju, mogli pisati samo bajke.

ERRI DE LUCA,
29. VIII 2022.

* U ovom izdanju na str. 15.

BRATSKA PISMA

JEDNE VEČERI, za stolom u nekom od rimskih restorana, popio sam taman koliko treba: činilo mi se da razumijem Izeta, koji mi je Jesenjinove stihove kazivao naizust na ruskom. U to doba još nisam bio nabavio prvu slavensku gramatiku.

Čir nostalgije stiskao ga je u prsima pa je izlaz potražio u najsnažnijem književnom jeziku. Izetov glas, južnoslavenski, uđe u ruski bez ulazne vize. Jezici ne zahtijevaju dokumente. Uđe u ruski i zaputi se Jesenjinovom stazom, pravocrtno, pomalo nizbrdo. Stihovima koji su izlazili iz usta odagnao je suze što su se nadvile. Vjerovao sam da razumijem taj jezik i način na koji ga je Izet koristio. Ruski mu je poslužio kao brana.

Na višem stupnju nešto se slično dogodilo apostolima nakon učiteljeve smrti, na dan Duhova. Zbog oduševljenja, zbog nostalgije pa čak i zbog čuda govorili su i razumjeli jezike.

Te večeri Izetov je glas bio alkoholiziran i tih, baš kao kod čeljadeta koje ima potrebu da govori. Sjedeći do njega, slušao sam kako mu dah pri tišće slogove o zube, nepce i jezik. Vjetar što ga

je ispisao Jesenjin dolazio je iz dubine Izetovih pluća, udarajući o sve prepreke koje ga na kraju pretvarahu u glas. Glas je udaranje vjetra u tunelu glasnicâ.

Naglašeni ruski slogovi bijahu solo dionica bubnjeva. Izet je kročio Jesenjinovim stihovima poput konja na putu kući. Osjećao sam kako kopita udaraju po naglascima, bio sam putnik prevožen u kasu. Poema je trajala jednu dobru šetnju.

Sjedeći za stolom, s glavom u rukama, znao sam da poeziju ne treba čitati očima s lista, nego istrgnutu glasom iz sjećanja. Ona je teatar koji se priredi bez pozornice i svjetala. Odradi sama bez pljeska i biseva. Ostavlja, u čekaonici uha, prazninu i oskudno buđenje. Mješavina je alkohola, Duhova i bubnjeva.

Za stolom, ostali su međusobno razgovarali, na nas se nisu obazirali. Kad je završio Jesenjin, podigosmo naše rasparene čaše, njegova rakij-ska, moja vinska, pa nazdravimo: „Moj brat”, „Fratello mio”.

4. 10. 1996.

Caro Erri,

da dove prendi questa calore, questa spiritualità, quello umanismo, questa eleganza in amicizia? Spero che anche io non sono uomo di seconda classe. Grazie a Toni per nostro incontro! Sono sicuro che tu sarrai primo Italiano dopo Roma chi picchierà alla mia porta, alla porta di Sarajlić! Se vieni con anima sola - bellissimo, ma anche se vieni con la cazzuola - in mio appartamento ferito si può trovare lavoro per te!

Cosa dire per mio "Progresso" ⁱⁿ tua bocca in Marciglia? Grazie e poco. Ma tu sai ⁱⁿ che ⁱⁿ mia lingua italiana mi mancano almeno 5000 parole.

Qui finiro solamente la lettera, ma buoni pensieri si continuano.

Suo

Izet

Dragi Erri,

Odakle uzimaš tu toplinu, tu duhovnost, taj humanizam, tu eleganciju u prijateljstvu? Nadam se da ni ja nisam drugorazredni čovjek. Hvala Toniji za naš susret. Siguran sam da ćeš Ti biti prvi Talijan poslije ovog susreta u Rimu koji će pokucati na moja vrata, na Sarajlićeva vrata! Dodeš li samo s dušom – predivno, no ako dodeš i s mistrijom – u mom ranjenom domu može se naći posla i za te!

Što reći o mom „Napretku” u Tvojim ustima u Marseilleu? Bilo bi malo reći samo hvala. No, Ti znaš da u mom talijanskom nedostaje bar 5000 riječi.

Ovdje ću završiti samo ovo pismo, ali dobre želje se nastavljaju.

Vaš Izet

Hotel Genio
 00186 ROMA - VIA ZANARDELLI 28
 TEL. 06 683791 - 06 683781
 06 6830746 (FAX)

Da Erri de Luca

Caro Erri,

prima di partire da Roma
 4 baci per 4 ragazze ^{italiane}: tua mamma,
 Giovanna, Suzana e ^{Fiorenza}

Per te: una lacrima perché chi lo
 sa che ancora una volta in vita potremmo
 sedere in tua casa e ascoltare tua
 chi t'ha e tu cantare napoletane.

In continuo di questo saluto
 ancora romano ti prego

trovare come sai mio "30 febbraio"
 (edizioni San Marco dei giustiniani, Giorgio
 Davoto, 16123 Genova, vico del ticino 13 -
 tel. 0102474747).

Ti prego leggere libro intitolato
 con "madre di due figli"

Mi sembra che in fine di
 secolo nasce un nuovo amore. Spero
 pure. Per questo amore anche mie
 poesie possono fare qualcosa.

In Jugoslavia ~~nessuna~~ nessuna
 generazione di amanti. ~~Parla~~ e passa
 senza mai versi.

Imu croba ne ipov3HOCTE HUKA-
 KOA HapHue a ubon cMapy6u Opan

Soc. Triakoti s.r.l. - Via Vittore, 6 - Tel. 06.86.800.114 - 06.86.800.116 - 06.86.800.121 - Fax 06.86.800.124
 Cap. Soc. L. 900.000.000 - Iscr. Trib. Roma 2284/68 - C.C.I.A.A. Roma 318064 - P. IVA 06828491008

Dragi Erri,

Prije polaska iz Rima 4 poljupca četirima talijanskim curama: Tvojoi mami, Giovanni, Suzani i Fiorenzi.

A tebi: jedna suza, jer tko zna hoću li ikad više u životu sjediti u Tvojoi kući i slušati Tvoju gitaru i Tvoje napolitanske pjesme.

U nastavku ovog još uvijek rimskoga pozdrava molim Te da pronađeš kao što ti je poznato moj „30. februar” (izdanje San Marco de Giustiniani, Giorgio Devoto, 16123 Genova, vico de Fieno 13, tel. 0102474747).

Molim Te, čitaj knjigu zajedno s „majkom dvojice sinova”.

Čini mi se da se na kraju stoljeća rađa neka nova ljubav. Nadam se isto tako da za tu ljubav i moje pjesme mogu nešto učiniti. U Jugoslaviji nijedna generacija nije prošla bez mojih stihova.

(...)

Izet

PISANJE I ISTORIJA

IZET SARAJLIĆ, pjesnik iz Bosne, govori slab talijanski. Rođen je 1930. Od Italije je upoznao vojnika koji je za Drugog svjetskog rata kriomice nosio s večera njihovoj kući hranu, a onda bi vadio obiteljske fotografije pa nad njima plakao. „Mario”, izgovara svojim punim glasom, srdačno. Od Italije je upoznao crnu bandu koja mu je strijeljala starijega brata. Prijateljevao je s našim pjesnikom Alfonsom Gattom. Voli Italiju.

Brodski i Jevtušenko prevodili su njegove pjesme na ruski, Enzesberger na njemački. U oktobru je bio u Italiji s drugim piscima iz Sarajeva, odazvavši se srdačnom pozivu Tonije Maraini i Fondacije Moravija. U jednoj dvorani na Campidogliu održan je javni susret grada s njima. U trku se pojavio da pozdravi i gradonačelnik, koji je triput podsjetio da je grad Rim (općina grada Rima) poslao Sarajevu brojne kontejnere za gradsku čistoću. A onda je morao otići. Izet je uzeo još topao mikrofona te rekao: „Tako i kod nas rade političari, pozdrav i bris.”

Njegova je sestra prevodila sa talijanskog. Umrla je za vrijeme onih hiljadu sarajevskih

dana samoće. Umalo je bila dovršila prijevod knjige jednog talijanskog pisca koji joj je prije rata stalno telefonirao, raspitujući se za zdravlje i kako napreduje prijevod. Za vrijeme rata nikad nije nazvao, ni pisao, čak ni razglednicu. Kad mu je sestra umrla, Izet je u koš bacio gotovo preveden roman. „Tako umiru i pisci, zajedno s prevoditeljima.”

Izet je bio komunist te izbačen iz KPJ. Bio je prijatelj Radovana Karadžića, koji ga je kasnije precizno bombardirao artiljerijom u prostorijama u kojima ga je toliko puta ugostio.

Poznanstvo s njim dugujem Predragu Matvejeviću, piscu rođenom u Mostaru, gradu koji sam upoznao kao kamiondžija za vrijeme rata. Predrag mi je predstavio divnog čovjeka, i to mu dugujem.

PROMJENA ADRESE*

Moji prijatelji
sve češće
mijenjaju adrese.

Eto i Afonso Gato.

Do juče je stanovao
u veseloj rimskoj ulici
Via Marguta.

Sad stanuje
na groblju
u Salernu.

Ovo je najgora
od svih dvadeset i osam adresa
koje je dosad promijenio.

Bolja je bila i ona
iz vremena Mussolinija:
Alfonso Gato,
Centralni zatvor,
Milano.

(1976)

* Sarajlićevi stihovi objavljeni su u talijanskom izdanju *Brat-
skih pisama* po Errijevu izboru u prijevodu Erosa Sequija..

VLASNIK CIPELA BROJ 43 POSMATRA DJEČJE
SANDALE IZLOŽENE U MUZEJU U AUŠVICU

Koliko je ljubavi
neki predratni obućar
s periferije Lavova
unio u izradu tih sandala
da bi u njima
jedno dijete
trčalo po svom maju.

I evo,
sad su te sandale
izložene u muzeju u Aušvicu.

Čovjek bi gotovo mogao da se
osjeća krivcem.
Čovjek
koji je dogurao do cipela broj 43.

A koji je,
1941,
i sâm
trčao u takvim istim dječjim sandalama.

(1979)

PISMO DIVNOM ČOVJEKU

Dragi Izete,

Prije par dana turski pisac Nedim Gursel, Tvoj prijatelj, na rastanku mi je rekao, znajući da mi to predstavlja veliko zadovoljstvo, da je moja lubanja nalik onoj Nazima Hikmeta. Poučio me da dobro izgovaram to ime: Nàzm, bez onogi. Bili smo u Marseju, a večer prije u lijepoj prepunoj dvorani pročitao sam Tvoju pjesmu *Napredak*, a šum aplauza morao je doprijeti do Tvog uha, sad kad više nema da Te dijeli od Evrope onog golemog jablana ispred Tvoga doma. Otkad su granate Tvoga nekadašnjega gosta, Radovana K., raskrčile pogled pred prozorima, Evropa ti u kuću ulazi bez prepekâ. Prije se držala podalje, pomalo postrance, prije je Tvoj grad bio njezin pupak, koji nije središte, nego praznina. Sad ti ulazi u dom, ta Evropa. Prije ti je dopirao samo njezin vjetar, sve do zahoda, jer u Bosni više nije bilo stakla. Odolijevale su samo čaše, ali prazne. Sad su se vratila stakla, a Ti si nabacio malo poratnoga trbuha.

Ukratko, u Marseju toga oktobarskoga dana 1996. pisac iz Istanbula pričao je o turskom pjesniku nekome iz Napulja koji je mislio na pjesnika iz Sarajeva. Tako si i Ti dospio unutra, dragi Izete, u to ime sa Mediterana. Kao dijete nosio si sandale, doznao sam to iz jedne Tvoje pjesme. Ne znam jesi li i Ti brzo naučio hodati bos, poput nas rođenih na obali. Po uličicama popločanima glatkim kamenom, po pijesku na žal, pod lukom stopala oblikovao se prikladan potplat za trčanje po školjima. Bila je to krasna okretnost. Kad se hoda po pijesku gdje pjeni se more, brzo se shvati da želi li se dobro hodati ne smiješ stajati u tragove onoga ispred tebe, inače propadneš. Mi koji smo rođeni na obali naučimo da ne stajemo u red, da ne gazimo po tragovima. Na snijegu se događa obrnuto, manje je naporno svojim koracima po prtini, i puno komotnije utabanom stazom. Pišem ovo jer rat u Tvojim Bosni bijaše točno ponavljanje, trag za tragom, onoga što su jedni drugima činili očevi i djedovi u Tvojim zemlji. Skončao si u pričama koje su ti kao dječaku pripovijedali, a koje si i sam vidio. Krv se opila osvetama sačuvanima u srcu ispod snijega a prenesenima u nasljeđe. Svako kopnjenje razbukvalo bi pomor. Sa svojim narodom Slavenâ muslimana bio si prisiljen prihvatiti ostavinu, uračunav i pokoju staru pušketinu, jer ste dugo bili bez novog naoružanja samo vi, zahvaljujući embargu što ga je nametnula prividna nepristranost. Vi mediteranci iz unutrašnjosti išli ste korakom po snijegu, pravo po onim vaših očeva.

Mi s obale izlazimo iz tragova i obnavljamo prigode za pokolj.

Libanon, Izrael, Alžir: ne smočimo se dvaput u istoj krvi. Nismo bolji od vas, nemamo lekcijâ da vam ih damo i samo najljepji među nama pokazuju da vas ne shvaćaju.

Uzmem li se doslovno, sebe moram staviti među lijene. Više od dvadeset puta došao sam u Bosnu ovih godina vozeći kamion, a naučio sam reći samo dva ili tri pozdrava. Kamioni, kad ih dovedeš na one piste i staze za tovarne životinje koje su bile ratne staze, bijahu samo kola s dizelom ispod nogu. Dozvoli da potrošim par redaka na Talijane: dolazili su mnogobrojni na svakovrtnim kotačima. Pokrenuli su se sami i o vlastitu trošku. Nisu bili jedna od tolikih dobrih humanitarnih agencija, već mnogobrojan narod kod drugog naroda. Bili su zamjena balzamiranih vladâ. U Bosni sam prepoznao vlastiti narod, kakav je bio.

Dragi Izete, dobro je što mi to spočitavaš, što me zadirkuješ: „Ovi Evropljani dođu nam stoput, a nauče izgovoriti samo dobar dan.” Zanemario sam riječi, nisam htio razumjeti grafite po zidovima, plakatima, nisam htio razumjeti rečenicu vriska. Ne razumiješ li ga, vrisak je samo to, prasak komprimiranoga zraka. U ratu su dovoljne kretnje da bismo se razumjeli. Hodaš ulicom, netko ti dadne znak da sagneš glavu prolazeći između zgrada i ti je sagneš. Prolaziš kaminom kroz pogocima razrušeno mjesto a netko ti želi stisnuti ruku i ti mu je dodiruješ, a onda

susrećeš i druge te ostaješ lijevom rukom izvan prozorčića da dodiruješ ruke. Nisu se gomilali da nešto mole, već iz naklonosti prema čeljadi koja je došla izdaleka. Njihov jad na licu vidio se i zbog toga što strancu ne mogu ništa ponuditi. Zar stvarno ništa? Njihove ruke u grozdu, dotaknute u letu, bijahu veličanstvena sol gostoprinstva. Naš razdijeljeni teret bijaše samo povod da dospijemo do tih ispruženih ruku. Nisam dokućio riječi Tvoga jezika, Izete, samo ruke. Ruke staraca, sama kost i koža, očajne što su još žive, a mrtve bijahu one sinovske, osakaćene one kod unučićâ; ruke udovicâ koje su htjele biti nalik onima izgubljenih muškaraca pa su tako grube stiskale naše; vojničke ruke Tvoje presiromašne *armije*; ruke čeljadi koja je pobjegla ostavljajući sve preko noći; gole ruke koje su žudjele da budu privijene na prsima; ruke onoga tko je znao samo pisati; ruke molitava upućene ne zna se više kome pa su ispustile svaku knjigu, pa čak i Boga.

U Bosni su pucali na Boga. Protiv džamijâ, crkava, grobljâ sručila se rasipnost topničkoga streljiva. Vido sam ruševine minaretâ, samostana, kao da su istureni strateški položaji. U Tvojim zemlji Bog je bio vojni cilj, Bog onog drugog. Tko puca po Tvojim svetinjama, taj želi više nego ubiti te: želi sa zemljom srauniti Tvoju prošlost, izbrišati Tvoje svetkovine, iskorijeniti iz kamena kosti tvojih predaka, razvrgnuti brakove, spaliti matice rođenih, biblioteke, sastrugati tvoje vjekove sa ovoga svijeta.

Izete, ti si iz naroda plemenitih ruku slabih na gosta, stolicu i čašu. Ruku nerazboritih: od svih jugoslavenskih republika Tvoja je bila najrodnija miješanim brakovima, najspremnija da proglasi završetak antifašističkoga rata te da pokaže da se pripadalo samo jednom jeziku i samo jednom narodu. Zato vas je rat najviše ranio, rastežući bodljikavu žicu između vas i crtajući labirint granicâ. Bojište je prolazilo kroz gradove, razdvajalo je kvartove, ulice, spuštalo se između zgrada te uzlazilo stepeništem, ulazilo u porodice i podizalo granicu između muševa i žena. Čak i u Tebi: rat je prošao Tvojim životom, razdvajajući čovjeka koji je u svom domu primao Radovana K., od čovjeka koji je postao zatočenikom njegove opsade, metom njegovih topova. Dva Izeta: tko će ih uspjeti nanovo približiti te učiniti da obitavaju u samo jednom životu. Možda će za rukom poći unucima, možda: ostat će Tvoje pjesme, one koje ćeš napisati iza novih prozorskih stakala. U njihovim rukama opet ćeš biti samo jedan Izet, jedan, bosanski pjesnik iz Sarajeva.

Znam da ono prvo što ste uspostavili bijahu kavane. Postaviti stolice na ulicu nešto je najljepše što se može napraviti u gradu. Nakon dugotrajne opsade hoće se puno susretâ. Korote nisu obeshrabrile kioske, sladolede, kafiće. Niste se prepustili pizmi, niste santificirali poginule. Nisu htjeli ginuti, nego biti s vama u kafani.

Ti i ostali pisci u Sarajevu, vaš Krug 99, predstavljate postojano pobijanje istorije. Protiv

dogmatske vrućice stanovitog islama, ti, musliman ateist, dokaz si civilizacije, više nego sistema molitava. Protiv komadanja naroda u krletkama i monokulturama, ti i neki drugi pisci predstavljate prošlost višestruke Bosne, koja proziva sadašnjost, svjedoči protiv nje i ruši je. Vaše pismo preteže nad istorijom i uspjeh će popraviti je, podariti joj drukčiji smisao.

Tvoj prijatelj

Erri

21. oktobra 1996.